

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Simon József

Középkori és reneszánsz eszmetörténet

A metafizika fordulata 1300 körül

6.1 lecke – 20 perc

A metafizika tárgymeghatározása a görög-arab-keresztény arisztotelianus tradícióban

Arisztotelész nem ad egyértelmű választ azokra a kérdésekre, hogy mit is értünk az általa első filozófiának nevezett metafizika diszciplínája alatt, és hogy hogyan tudnánk ezen tudomány tárgyterületét körülírni. Arisztotelésznek az első filozófiáról adott meghatározása, vagyis hogy a metafizika a létezés első princípiumaival foglalkozó tudomány, már korán felveti azt a kérdést, hogy mit is kell értenünk az első princípiumok alatt?

1) Vajon kijelölhető egy meghatározott létező, amely individuális egzisztenciája szerint mint a létezés *maximális mozzanata* magába foglalja minden dolgok lételvét? Úgy tűnik, hogy Arisztotelész emellett száll síkra, amennyiben a metafizika feladatát úgy állítja be, mint az okok nemeinek vizsgálatát, amely végül is ahhoz a belátáshoz vezet, hogy **a metafizika tárgya Isten, azaz a legmagasabb rendű ok.** A metafizika e meghatározás szerint (racionális) (onto)**teológia** (vö. *Met.* I (A) 982a1-3, 982b9-10, 983a8-10; *Met.* IV (Γ) 1003a26-32; *Met.* VI (E) 1025b3-4, 1026a18-23, 1028a3-4; *Met.* XI (K) 1064b1-6).

982b9-10 A mondottakból tehát az következik, hogy a kérdéses elnevezés csak egy és ugyanazon tudományra illik rá, és pedig arra, amelyik a végső, illetve **első** elveket és **okokat** kutatja [...]
983a8-10 Ez a két tulajdonság pedig csak ebben a mi tudományunkban van meg, mert egrészt azt mindenki elismeri, hogy **isten az okok közé tartozik** és bizonyos értelemben kezdet [...]
1003a31-32 Ezért nekünk is a **létezőnek** mint tisztán létezőnek kell az **első okait** megragadnunk
1064a33-b6 Az önálló és mozdulatlan létezőről tehát oly tudomány hivatott a vizsgálódásra, mely e kettőtől [a természetkutatástól és a matematikától – SJ] különböző, ha ugyan van ilyen, t. i. önálló és mozdulatlan szubsztancia [...]. S ha a létezők között van egy ilyen valóság, akkor ott valahol egyúttal az isteni is adva van, s ez volna az első és leghatalmasabb elv.
Nyilvánvaló tehát, hogy három fajta teoretikus tudomány van: a természettudomány, a matematika és a teológia. S ahogy a tudományok között a teoretikus tudományok foglalják el a legmagasabb rangot, úgy ezek közt viszont **legmagasabb rangú az utoljára említett teológia.**

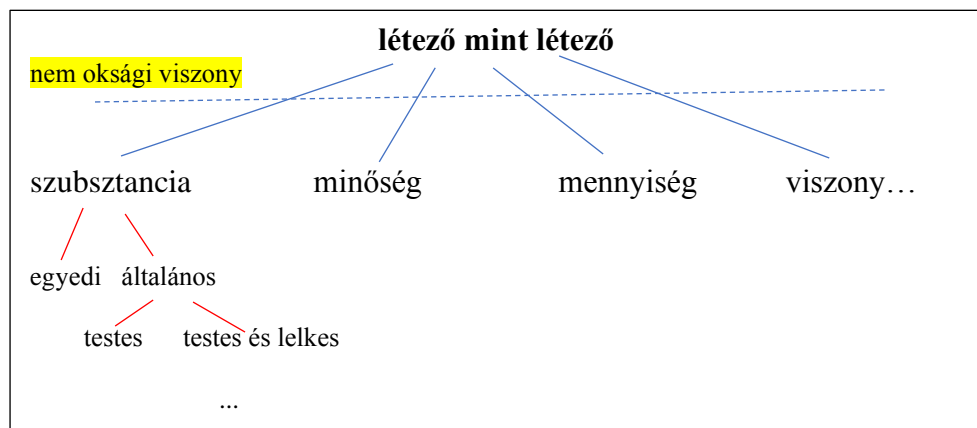
2) Ezzel szemben több helyen is azt olvassuk a *Metafizikában*, hogy a metafizika tárgya a létező mint létező, illetve azon sajátosságok, amelyek a létezőhöz mint létezőhöz járulnak hozzá. E meghatározás szerint **a létező mint létező** minden általánosan vett dolgon fellelhető *minimális mozzanata jelöli ki a metafizika tárgyterületét*, a metafizika így mindenekelőtt **ontológia** (*Met.* IV (Γ) 1003a21-25; *Met.* VI (E) 1028a21-24; *Met.* XI (K) 1060b31-1061b17).

1003a21-25 Van egy tudomány, mely **a létezőt mint létezőt** vizsgálja és vele mindazt, ami a létezőt önmagában és önmagáért megilleti.

1060b31-1061b17 A filozófus tudományának tárgya a **létező, mint létező** általánosságában és nem részleteiben. A létező kifejezést azonban többféleképpen, s nem csak egy értelemben szokás használni. [...] ha a közös névnek **egy közös tulajdonság** szolgál alapul, akkor a létezők egy tudomány tárgyai lehetnek.

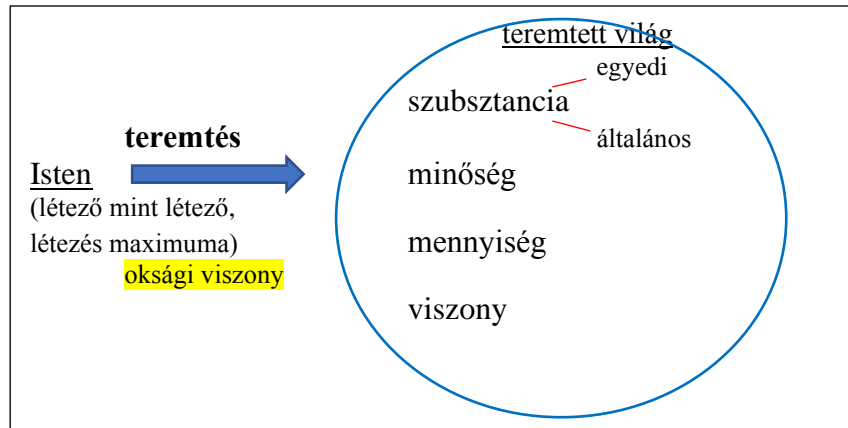
Arisztotelész első megoldási javaslata, miszerint a metafizika univerzális diszciplínájának tárgya mindenekelőtt **Istenben, mint egy kitüntetett létezőben** jelölhető meg, egészen a 13. század végéig uralkodó felfogás marad. E kitüntetett létező Isten, a metafizika tudománya így mindenekelőtt racionális vagy természetes teológia, (onto)teológia. Annak ellenére, hogy Isten természetesen az összes kifejtett rendszerben meghaladja a világ kategoriális rendjét (szolgáljon annak alapjául akár egy arisztotelianus természetfilozófia, akár a platonikus idealitás-részesültség kettős ontológiai rendje vagy egy radikálisan Isten akaratától függő keresztény létrend), mégis mint individuum bírja a világ lételvét.

A másik javaslatot, amely a metafizika tárgyaként a létezőt mint létezőt állítja be, a hellénisztikus és a későbbi tradíció nagy része figyelmen kívül hagyja, ugyanis

az arisztotelianus hagyomány képviselőinek több nehézséggel is szembe kellett nézniük akkor, amikor **a létező mint létező** minden egyáltalában vett dologin fennálló minimális meghatározottságát előnyben részesítették Istennel, mint a létezés maximális momentumával szemben. A létezőt többféle értelemben állítjuk, hiszen a létezők különféle kategóriákba rendeződnek, amely kategóriák épp azért kategóriák, mert tovább már nem sorolhatóak bizonyos közös genus alá. A létezés meghatározottságának egysége ily módon transzkategoriális: a létezés egyfelől nem sorolható egyik kategória alá sem, másfelől azonban nem is a legfelsőbb kategória, mert akkor a minőség és viszony kategóriái nem volnának többé kategóriák, hanem pusztán csak a létezés bizonyos fajtái. Ha a létezés általánossága transzkategoriális, akkor viszont kézenfekvő, hogy ezt a mindent meghaladó általánosságot a

transzcendens Istenben lokalizáljuk, aki a faktikus teremtés sajátos kauzalitása által ruházta fel létezéssel a kategoriális viszonyokba rendeződött teremtett világ dolgait. A létezés bármilyen értelmezése kizárólag Isten filozófiai vizsgálata után következhet: nincs ontológia egy megelőzően tematizált racionális teológia nélkül. A metafizika feladata tehát Isten mint a legmagasabb rendű ok vizsgálata.

Az arab arisztotelianus tradícióban Avicenna és Averroes képviselik a két álláspontot.

Avicenna és Averroes szövegeit az általánosan elterjedt latin nyelvű kiadások alapján fordítottam magyar nyelvre.

Avicenna (980-1037)

Avicenna álláspontjának rekonstrukciójához figyelembe kell venni Arisztotelésznek azt a nézetét, hogy egyetlen tudomány sem képes végső szubjektumának létezését bizonyítani, hanem azt bizonyítás nélkül el kell fogadnia. A természettudomány nem definiálja a testet, hanem a filozófiától készen kapja a test fogalmát, és az arról állítható predikátumok megállapítására törekszik. (A filozófia – és különösen az első filozófiának

Liber de philosophia prima sive scientia divina. 70 ra-b

Világos, hogy minden tudománynak megvan a sajátosan rá jellemző szubjektuma. Vizsgáljuk tehát meg, hogy mi is ezen tudomány szubjektuma, és vegyük fontolóra, hogy vajon maga a magasztos Isten-e ezen tudomány szubjektuma; azonban nem az, sőt ő maga [csak] egy azok közül, amelyekre ezen tudományban rákérdezzünk. Azt állítom, hogy **lehetetlen, hogy ezen tudomány szubjektuma maga Isten legyen, mivel minden tudomány szubjektuma az a dolog, amelynek létezését bizonyítás nélkül elismeri**, és maga a tudomány kizárólag azon szubjektum diszpozícióit vizsgálja, ahogy az más helyek alapján ismert. Azonban nem lehetséges elismerni, hogy Isten volna ezen tudomány szubjektuma, sőt ellenkezőleg erre irányul a vizsgálat, minthogy ha nem így volna, akkor ezt nem lehetne sem ezen tudományban elismerni és vizsgálni egy másikban, sem elismerni abban és nem vizsgálni más tudományban.

nevezett metafizika – problémája abban áll, hogy nincs olyan „felettes” tudománya, melytől tárgyának definícióját kaphatná.) Avicenna érvelésének lényege, hogy Isten nem lehet a metafizika végső szubjektuma, mert a metafizika képes Isten létezését bizonyítani. A metafizika tehát elsősorban a létezés sajátosságának vizsgálata, és csak másodsorban racionális vagy természetes teológia. Avicenna már a 10-11. század fordulóján felveti a metafizika mint ontológia eszméjét, melyet fent Arisztotelész második javaslatként ismertettünk.

Averroes (1126-1198)

Avicennával szemben Averroes úgy véli, hogy csak úgy tematizálhatja a metafizika a létezését, ha az individuális egzisztenciával rendelkező szubsztancia sajátossága. Nem a létezés mint általános sajátosság a metafizika tárgya, hanem az a létező, amelyben a létezés sajátossága maximális mértékben fennáll – vagyis Isten.

In I. Phys. comm. 83, in: Aristotelis opera cum Averrois commentariis, vol. 4, Velence 1562, 47^{r-v} (Averroes kommentárja Arisztotelész Physicájához)

Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a létező azon nemének létezése, ti. az anyagtól elválasztott nemének létezése kizárólag ebben a természettudományban kerül bemutatásra és téved, aki azt állítja, hogy az első filozófia törekszik arra, hogy bemutassa az elválasztott létezők létezését. Ugyanis ezen létezők az első filozófia szubjektumai, azonban a Második Analitikában be lett bizonyítva, hogy lehetetlen, hogy valamely tudomány bizonyítsa saját szubjektuma létezését. Ezzel szemben [bizonyítás nélkül] elfogadja annak létezését, mégpedig vagy mivel önmaga által nyilvánvaló, vagy mivel más tudomány által bizonyítást nyert.

Ennélfogva Avicenna maximálisan téved, amikor azt állítja, hogy az első filozófiát művelő bizonyítja az első principium létezését, és amikor ehhez – az Isteni tudományról írt könyvében – azon az úton jut el, amelyet ezen tudományra nézve szükségszerűnek és esszenciálisnak vélt, és nyilvánvaló hibát vétve tévedett.

Averroes is elfogadja, hogy egy tudomány nem bizonyíthatja saját legfőbb tárgyának létezését. Isten létezését a metafizika bizonyítás nélkül elfogadja, ám nem azért, mert az Isten létezéséről alkotott ismeret önmagában bizonyos, hanem azért, mert a metafizika e bizonyítást a természetfilozófiára hagyja. **Averroes tehát megerősíti a tradicionális felfogást: a metafizika kitüntetett tárgya Isten.**

Irodalom:

Arisztotelész: *Metafizika*, ford. Halasy-Nagy József, Szeged, Ictus. 2002, ISBN: 963-86258-05
Simon József: *Létre nyílt lehetőség - Ismeretelmélet és metafizika Aquinói Szent Tamás és Duns Scotus filozófiájában*, Budapest, l'Harmattan, 2012, 89-104. ISBN: 9789632366401

Az arab filozófiai források latin nyelvű verziói:

Averroes: *Commentaria in Physicam*. In: Aristotelis opera omnia cum Averrois commentariis, vol. 4. Velence 1562 (repr. Frankfurt am Main 1962).

Avicenna: *Liber de philosophia prima sive scientia divina*. Avicenna latinus, Vol. 3-4., éd. par Simone Van Riet-Gérard Verbeke. Louvain-Leiden 1977-1980.

Kérdések:

1. Milyen nézeteket vallott Arisztotelész az első filozófia tárgyáról?
2. Melyik nézete vált uralkodóvá a hellénizmus filozófiájában és a középkori gondolkodás 1300 előtti korszakában?
3. Miben áll Avicenna és Averroes véleménykülönbsége a metafizika tárgyának meghatározását illetően?